

2.1. ცენტრალური ბანკების წარმოშობის წინაპირობები

განვითარებული საბაზრო ეკონომიკის ქვეყნებში ცენტრალური ბანკის ან მისი პრეზიდენტის ოფიციალური განცხადება არ რჩება არათუ ფინანსისტების, არამედ უბრალო მოქალაქეების ყურადღების მიღმა. აღნიშნული განპირობებულია იმ უდიდესი როლით, რომელსაც თანამედროვე მსოფლიოს ეკონომიკაში ასრულებენ ცენტრალური ბანკები. უფრო მეტიც, მათი გავლენის ზემოქმედება სცდება საკუთარი ქვეყნის ეკონომიკურ ცხოვრებას. მაგალითად, აშშ-ის ცენტრალური ბანკის – ფედერალური სარეზერვო სისტემის გადანყვეტილებები გავლენას ახდენს მსოფლიო ეკონომიკის განვითარების პერსპექტივებზე.

რეალურად რას წარმოადგენს ცენტრალური ბანკი და რა ძალაუფლებას ფლობს იგი? ამ კითხვებზე პასუხების გასაცემად საჭიროა ცენტრალური ბანკების წარმოშობის ისტორიისა და მისი წინაპირობების გახსენება.

ისტორიულად ცენტრალური ბანკების ჩამოყალიბების ორი გზაა ცნობილი:

- ევოლუციური გზა, რომელიც დამახასიათებელია იმ ევროპული ქვეყნებისათვის, რომლებშიც კაპიტალისტური ურთიერთობები ჩამოყალიბდა შედარებით ადრეულ ეტაპზე. ამ ქვეყნებში ცენტრალურმა ბანკებმა მათთვის დამახასიათებელი თანამედროვე მდგომარეობა და ფუნქციები შეიძინეს ხანგრძლივი ევოლუციური განვითარების პროცესში ეკონომიკური და პოლიტიკური ცვლილებების კვალობაზე;
- მეორე გზა დამახასიათებელია იმ ქვეყნებისათვის, რომლებშიც კაპიტალისტური ურთიერთობების დამყარება მოხდა მოკლე ვადებში და საემისიო ბანკები დაფუძნდა პირდაპირ, როგორც შექმნილი ახალი რეალობის აუცილებელი ელემენტი.

შუა საუკუნეებში, ჯერ კიდევ მაშინ, როცა საბანკო საქმიანობის წინამორბედს წარმოადგენდა ფულად-სავაჭრო კაპიტალი, თანდათან დაიწყო ფულით მოვაჭრეებისა და მევახშეების გამოყოფა, რომელთა განსაკუთრებით წარმატებული ნაწილი ნელ-ნელა ჩამოყალიბდა პირველ ბანკირებად. მათ ხელში თანდათან თავს იყრიდა ვაჭრების დროებით თავისუფალი ფული.

ამასთან ერთად, პირველმა ბანკირებმა, მას შემდეგ, რაც მათ ხელში თავი მოიყარა მნიშვნელოვანმა ფულადმა კაპიტალმა, დაიწყეს თავიანთი საქმიანობის არეალის გაფართოება. კერძოდ, ის ბანკირები, რომლებიც განსაკუთრებულად გამორჩეულნი იყვნენ, უფრო უახლოვდებოდნენ ხელისუფლების უმაღლეს ეშელონებთან და აკმაყოფილებდნენ მათ ფინანსურ მოთხოვნილებებს. საუკუნეების განმავლობაში ასეთი პრივილეგიებით სარგებლობდნენ ცნობილი, მდიდარი და ნდობით აღჭურვილი ბანკირები ან საბანკო სახლები, თუმცა, იმ დროისათვის არც ერთი მათგანი არ ატარებდა ცენტრალური ბანკისათვის დამახასიათებელ რამე ნიშან-თვისებას, გამომდინარე იქიდან, რომ სახელმწიფოს მხრიდან ქვეყნის ეკონომიკაში ჩარევის ხარისხი მნიშვნელოვანი არ იყო.

ცენტრალური ბანკის იდეის გაჩენა ემთხვევა კაპიტალისტურ-საბაზრო ურთიერთობების განვითარებას, ანუ იმ პერიოდს, როცა წარმოიშვა მისი ისტორიული და ეკონომიკური აუცილებლობა. ეს აუცილებლობა გამოიხატებოდა იმით, რომ ფინანსური ბაზრის და, საერთოდ, საბაზრო ურთიერთობების შემ-

დეგი განვითარება სახელმწიფო მარეგულირებელი და ზედამხედველი ორგანოს, ანუ ცენტრალური ბანკის გარეშე შეუძლებელი ხდებოდა.

დაკრედიტების მექანიზმების განვითარებამ ობიექტურად უზრუნველყო თამასუქების გაჩენა და სათამასუქო ოპერაციების პოპულარობა. **თამასუქი (იგივე ვექსილი)** – ესაა მსესხებლის წერილობითი უპირობო ვალდებულება კრედიტორისათვის გარკვეული თანხის გადახდაზე რაღაც თარიღისათვის. პირველი ბანკების მონაწილეობა სათამასუქო ურთიერთობებში გამოიხატებოდა მათი აღრიცხვის ოპერაციებში. **თამასუქების აღრიცხვა (დისკონტი)** – ესაა ოპერაცია, რომლის დროსაც ბანკები შეისყიდნიან თამასუქს მფლობელისაგან მისი ვადის გასვლამდე (მსესხებლის მიერ ვალის დაფარვამდე) გარკვეული პროცენტის სანაცვლოდ. იმ ფაქტმა, რომ თამასუქის სანაცვლოდ შესაძლებელი გახდა ნაღდი ფულის მიღება ნებისმიერ დროს, გამოიწვია ის, რომ ცალკეულ შემთხვევებში იგი გამოიყენებოდა ქალაქის ფულის სახით ანგარიშსწორებაში სავაჭრო ოპერაციებისას, ანუ თამასუქები გახდა მეტად ლიკვიდური გადახდის საშუალება.

მიუხედავად ამ უპირატესობისა, კომერციულ თამასუქებს ჰქონდათ ერთი მნიშვნელოვანი ნაკლოვანება: წარმოადგენდნენ კერძო სავალო ვალდებულებებს, ამიტომ მათი მიმოქცევა ხდებოდა მხოლოდ ადამიანთა ვინრო წრეში, მათ შორის, ვინც ენდობოდა მსესხებელს (ვექსილის გამცემს), ანუ ვინც დარწმუნებული იყო მის გადამხდელუნარიანობაში.

სათამასუქო მიმოქცევის აღნიშნული პრობლემა გადალახულ იქნა პროცესში ბანკების ჩარევის შემდეგ, როცა კომერციული თამასუქები თანდათან ჩანაცვლდა საემისიო ბანკების მიერ გამოშვებული ბანკნოტებით. საემისიო ბანკები აღჭურვილნი იყვნენ უფლებით, რომ თამასუქების აღრიცხვისას (შეძენისას) ანაზღაურება მოეხდინათ არა ნაღდი ფულით (იგულისხმება ოქროსა და ვერცხლის მონეტები), არამედ საბანკო ბილეთებით – ბანკნოტებით. ბანკნოტების უპირატესობა კომერციულ თამასუქებთან იყო ის, რომ მათი მიმოქცევა ხდებოდა უფრო ვრცელ ტერიტორიაზე, ყველგან, სადაც ცნობილი იყო ბანკი-ემიტენტი, მისი მფლობელი ან მფლობელები და არსებობდა ნდობა მის მიმართ.

თანდათან საფუძველი ეყრება ტენდენციას, როცა ბანკნოტების ცენტრალიზებული ემისიის უფლება გადასცემოდა საიმედოობითა და საზოგადოებრივი ნდობით გამორჩეულ რამდენიმე კომერციულ ბანკს. ამ ბანკებს ეწოდა საემისიო ბანკები. ამ ურთიერთობების დროს უმნიშვნელოვანესი იყო ის, რომ საემისიო ბანკების მიერ გამოშვებული ბანკნოტები საჭიროების შემთხვევაში უპირობოდ იცვლებოდა ოქროს ფულზე, რაც იყო კიდევ ამ ურთიერთობების ქვაკუთხედი.

საბაზრო ურთიერთობების განვითარების კვალობაზე ზოგიერთ ქვეყანაში კომერციულ ბანკებს შორის ნელ-ნელა მოიშალა ფუნქციების მკაცრი გამიჯვნა და, როგორც წესი, მათ ბანკნოტების დამოუკიდებელი ემისია კანონმდებლობით არ ეკრძალებოდათ ან ამ უფლების მიღება ფორმალური პროცედურებით იყო შესაძლებელი.